

TÓTH DEZSŐ

Révai József emlékezete

Az Oktatási és a Kulturális Minisztérium nevében köszöntöm mindannyiukat abból az alkalomból, hogy iskolájuk, a szegedi Tarján 1. sz. Általános Iskola a magyar munkásmozgalom és szocializmus kiemelkedő alakjának, Révai Józsefnek a nevét veszi fel. Erre az nyújt alkalmat, hogy most töltené be 80. életévét — indokot azonban ehhez egész élete és műve ad.

Ha egy intézmény egy elhunyt személy nevével jelöli önmagát, az egyszerre jelent tiszteletadást és vállalást. Adott esetben tiszteletadást a lázadóból, antimilitaristából marxistává, kommunistává lett Révai Józsefnek, aki egész életét, nagy tehetőségét a párt, a munkásmozgalom harcának, a magyar társadalom felemelkedésének, végső soron a nemzetközi munkásmozgalomnak, a szocializmus ügyének szentelte; aki alapító tagja volt a Kommunisták Magyarországi Pártjának; aki a Tanácsköztársaság idején, majd a bécsi, prágai, moszkvai emigrációban, s az idehaza végzett illegális munka során börtönökben, szerkesztőségekben, előadói pódiumokon, szóval és tollal, gondolattal és cselekvéssel szolgálta a magyar nép ügyét.

Nevének felvétele ugyanakkor annak vállalását is jelenti, hogy ebben az iskolában a tanulás, a nevelő- és oktatómunka, az ifjúsági mozgalmi élet az Ő szellemében, élete és műve maradandó tanúsága szerint fog folyni.

Ezért engedjék meg, hogy röviden felidézsem munkássága legfőbb jellemzőit, tudva persze, hogy ti gyerekek ennek lényegét még nem, vagy csak részben érthetitek meg; de abban a biztos tudatban is, hogy tanáraitok, nevelőitek, szüleitek segítségével, további tanulmányaitok kapcsán Révai József írásait olvasva, egyre jobban megértitek műve jelentőségét és példáját s egyre büszkébbek és többre kötelezettek lesztek, hogy egy róla elnevezett iskola diákjai lehettek.

Néhány tanulásra azért hadd hívjam fel elsősorban a Ti figyelmeteket. Eleven, sportot kedvelő fiú volt, akinek negyedik gimnazista korában egy súlyos meghűlés nyomán a szíve egy életre károsodott, de aki a szükségből erényt tudott kovácsolni. Hosszan tartó betegsége alatt fedezte fel a maga számára a szépirodalom, általában a könyvek örömét. Nyelveket tanuló, antikváriumokat böngésző, önmagát sokoldalúan művelő, kiváló, de zárkózott tanuló volt. Amikor végzett, érdeklődésével ellentétes foglalkozást kellett választania: bankhivatalnoknak kényszerült. Rövid idő alatt nehezen oldódó magányosságából azonban éppúgy kiverelkedte magát, mint az anyagi okokból vállalt kényszerpályából. S ezt nemcsak azért volt képes megtenni, mert elvont értelemben „többre hivatott” volt, hanem mert tehetségének, ambíciójának szerves részét képezte a másokért érzett felelősség; mert szinte gyermekfejjel is kötelességének érezte, hogy feleletet adjon a körülötte tomboló világháború káoszára és embertelenségére. Ez a társadalmi felelősségérzettel párosult tehetség volt az, ami hasonló gondolkodású társak keresésére ösztönözte, s akiket először Kassák Lajos körében, majd a Galilei Körben, azután a forradalmi szocialisták között, Corvin Ottó,

Elhangzott a szegedi Tarján 1. sz. Általános Iskola névadó ünnepségén, 1978. október 11-én.

Sallai Imre oldalán talált meg. Ezen az úton ért lázadó irodalmárból marxistává, lett háborúellenes röpiratfogalmazóból a Kommunisták Magyarországi Pártjának egyik alapító tagja, a Tanácsköztársaság Vörös Ujságjának politikai publicistája; talált rá, mint oly sokan, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom és a magyar szocialista forradalom mutatta útra, arra a XX. századi forradalmárhivatásra, amelyben a személyes tehetség a párt, a munkásosztály ügyének szolgálatában bontakozhatott ki, s amely személyiség és mozgalom kölcsönhatásában olyan eredményt mutathatott fel, aminek példáját társadalmunk ma is őrzi, többek közt egy iskola emlékeztető — tiszteletadó — elnevezésével is.

Ez az örökség gazdag, szerteágazó és ellentmondásoktól sem mentes. Az ünnepi megemlékezés ezért csak a legfontosabbat, a legmaradandóbbat emelheti ki s ezt kétségtelenül Révai József 30-as, 40-es években írt történetpolitikai tanulmányai jelentik. Példaszerűen mutatkozott meg ezekben az írásokban, hogy egy értelmiségi felkészültségű kommunistának hogyan kell és lehet műveltségét, szellemi erejét a magyar és a nemzetközi munkásmozgalom harcának közvetlen szolgálatába állítani. E tanulmányok összessége gyakorlatilag példázza, hogy az intellektuális erő a *pártosság* vállalásával és érvényesítésével nem korlátozza, hanem felszabadítja önmagát.

Ne felejtjük el: a tanulmányíró Révai munkásságának zöme és java Hitler hatalomrajutásának és grasszálásának, a nemzetközi munkásmozgalom antifasiszta népfrent-politikája kialakulásának és érvényesítésének, az antifasiszta világháborúnak a korszakára esik. S tegyük azonnal hozzá: egyben arra a korszakra, amelyben a fasiszmus elleni harctól elválaszthatatlanul kellett célt, programot adni a magyar társadalom haladó erőinek; arra a korszakra, amely követelte és a Vörös Hadsereg győzelmével meg is hozta a népi demokratikus átalakulás lehetőségét és kötelességét. Mindez a nemzetközi munkásmozgalom általános célkitűzéseivel összhangban a magyar kommunisták számára történelmi s egyben mozgalmi feladatként jelentkezett. Révai József a maga személyes képességeinek teljes latbavetésével mint tanulmányíró, ezt az ügyet nyíltan vállalta, közvetlenül szolgálta. Nem ennek ellenére, hanem éppen ezért lehettek ez idei írásai magas színvonalúak, tág látóhatárúak, máig hatóak és holnap is nélkülözhetetlenek. Nem ennek ellenére, hanem éppen ezért itathatta át módszerét, stílusát a legteljesebben a személyes gondolat ereje, a mélyen elsajátított világnézeti meggyőződés, a mozgósításra, cselekvésre szólító szenvedély. Legfőképpen pedig ennek a történetiséget és időszerűséget egyesítő *pártosságnak* a révén érték el ezek az írások a tudományos értelemben vett mélyebb objektivitást, s tanúsítják máig és gyakorlatilag, hogy pártosság és objektivitás nem egymást záró, hanem egymást kölcsönösen elmélyítő kategóriák.

Tanulmányaiban éppen a pártosság révén, történetiség és időszerűség mintaszerű — egymást erősítő — kölcsönhatásba léptek. Időszerű szempontjai sohasem történelemtorzító vagy -csonkító visszavetítések; történeti fejtegetései sohasem olcsó aktualizálások voltak. A marxista Révai József mindig tudta, hogy a jelen eszméinek, törekvéseinek többek közt az is próbaköve, hogy mennyire képesek kulcsot adni a múlt teljes megértéséhez; s ugyanígy tudta azt is, hogy csak a múlt ellentmondásosan teljes objektív valósága csenghet össze a jelen marxista igazságával.

Ha e nagy tanulmánysoron — a Szabó Ervinről szólótól, a Marx és a magyar forradalom címűtől a Kölcsey-, Petőfi-, Kossuth-, Adyról szólókon át a Marxizmus és népiességig s az ezt övező publicisztikáig — tekintünk végig, a közös jellemzőt, egyben az érték lényegét, ennek a pártosságkövetelte teljesség- és objektivitásigényben találhatjuk meg.

Abban, hogy fő figyelmét a magyar történelmi fejlődés *sajátosságainak* elemzésére fordítsa; hogy e sajátosságokkal összefüggő ellentmondásokat világítsa meg; azokat, amelyek jóformán a magyar polgárosodás kezdetétől, 1848-on át Adyig és a Tanácsköztársaságig gyűrűztek, s amelyek ha nem is meghatározói, de fontos és főleg tisztázatlan tényezői maradtak a Horthy-korszak magyar társadalmának, mindennek előtt társadalmi tudatának is.

Hogyan függtek össze a magyar történelmi fejlődés sajátosságai a párt, a mun-

kásosztály időszerű feladataival; illetve hogyan tárta fel — ha korántsem egyedül, de nagy hatással — ezek tényleges összefüggéseit Révai József?

Mindenekelőtt úgy, hogy a XIX. századi magyar társadalmi-történelmi mozgás megkésetttségét, felemásságát és ezzel összefüggő ellentmondásosságát nem részekre és oldalakra szabta, hanem a maguk teljességében vizsgálta, és ennek alapján bizonyította és hangsúlyozta a mozgás fejlődésjellegét, azaz *polgári* — esetenként, Petőfi-nél és Adynál azon túlmutató — jellegét.

Kölcsey-tanulmányában a magyar polgári fejlődés létének, egyszerismind létének eredendő gyengeségeit — mint a magyar fejlődés sajátosságát — egyszerre világította meg. A nyelvújítási mozgalmat, Kölcsey nép felé tájékozódását, rendiséget bíráló gesztusait, Berzsenyi- és Csokonai-kritikáit mint a polgári haladás, a polgári tudat úttörését méltatta; de megmutatta azt is, hogy e tendenciák egyidejűleg a polgári erők gyengeségének kifejezői is voltak; hogy a társadalmi-politikai tartalmak csak a nyelvművelés, a polgári ízlés szintjén jelentek meg; hogy a nép felé tájékozódás még kívülről és felülről való volt; hogy a feudális rendi mentalitás belső bírálata szükségképpen öltötte a keserű, önkínzó pesszimizmus formáját.

Révai a magyar 48-at is a maga ellentmondásos teljességében ragadta meg. Fel-tárta a magyar feudális középosztály sajátos politikai és ideológiai képleteket produkáló polgárosodási folyamatát, illetve 48-as vezető szerepét; korrigálta Szabó Ervin nézeteit, amelyek a parasztkérdés jogos hangsúlyozása mellett, 48-at végső soron rendi jellegű felkelésnek minősítették, és elhanyagolták nemzeti vonatkozásait. Révai ugyanakkor félreérthetetlenül vonta meg e rendi liberalizmus, másfelől a márciusi fiatalság plebejus demokratizmusa közt az elvi határvonalat és körvonalazta gyakorlati, politikai kölcsönhatásukat. Tegyük hozzá: éppen ennek tisztázása alapján kapcsolhatta hitelesen össze a magyar forradalmat és szabadságharcot Európa 48-ával.

Ady-tanulmányában azt fedte fel, hogy a megkésett polgári fejlődés, a végig nem vitt polgári forradalom betetőzése mennyire szükséges, erői egyszerismind mennyire gyengék, végigvitele mennyire elégtelen. Ady tragédiájának feloldása az el nem ért, de kívánt új nemzeti vezetőerő, a magyar proletariátus színrelépése.

A Marxizmus és népiesség pedig arról vallott: marxiátság és emberség, provincializmus és egyetemesség, nemzeti és társadalmi felemelkedés évszázados és sajátos dilemmáját a népi mozgalom, a két világháború közt legjelentősebb nem marxista, de progresszív szellemű áramlat sem képes feloldani.

Révai mindezzel nemcsak a magyar történelmi múlt teljesebb, objektívebb szemléletéhez járult hozzá, nemcsak elvont tudományos teljesítményt nyújtott, hanem nagyhatású szellemi propagandát is folytatott a nemzetközi és magyar munkásosztály, a magyar párt, a magyar nép harca érdekében.

Amikor Révai József tisztázta a magyar polgári fejlődés sajátosságait, felszínre hozta a feudális középosztály — mégoly ellentmondásos, de — polgári szerepét, ezzel együtt a magyar 48 — mégoly ellentmondásos, de — polgári jellegét, akkor ezzel arra is választ adott, hogy az 1918-as polgári forradalom betetőző szerepét követően igenis jogosult volt a szocialista forradalom, a Magyar Tanácsköztársaság; és világos elméleti válasszal támogatta a magyar kommunistáknak azt a felismerését és célkitűzését, hogy a két világháború közti Magyarország haladó erői nem a polgárságtól, hanem a dolgozó osztályok összefogásától remélhetik a fasizmussal szembeni eredményes szembeszállást, hogy nem egy polgári forradalomtól, hanem csakis egy szocializmushoz vezető népi demokratikus átalakulástól várhatják a történelmi érdekű ellentmondások történelmi feloldását.

Válaszérvenyű volt az is, amit Révai József a magyar 48 forradalmának és szabadságharcának szoros összefüggését illetően kifejtett. Elemzéseivel lerántottak minden olyan leplet, ami a magyar reformkor és 48 sajátos ellentmondásait, osztályütközéseit nacionalista illúziókkal, álhazafias mítoszokkal takarták el, s amelyek objektíve mindig a fasizmust segítették. De bírálta és korrigálta azt a doktrinér marxista szemléletet is, amely az előtérbe állított osztályösszefüggéseket elválasztotta, végső soron szembeállította a nemzeti függetlenség ügyével, a szabadságharcral. Időszerű volt ez akkor is, sőt éppen annak révén, ha történelmi tematikán keresztül fejeződött ki.

Ne felejtjük el, a fasizmus, a dolgozó osztályok kíméletlen elnyomója egyben a nemzeti függetlenség legnagyobb veszélyeztetője és legdurvább sárbatiprója is volt.

Nemcsak tudományos, azzal egybeeső érvényű agitatív, időszerű jelentése volt annak is, hogy Révai a XIX. és XX. század progresszív és forradalmi fejezeteinek elemzése kapcsán — a reformkori nemességtől a Batthyány-kormányon át a polgári radikálisokig és a népi mozgalomig — differenciáltan tárta fel a haladó erők osztály- és rétegkorlátainak, gyengeségeinek, félszűrségeinek és önellentmondásainak szövevényét. A nyílt osztályfrontokat nélkülöző magyar történelemnek csak ilyen gondos analízise figyelmeztethetett a történelem mélyén mindig ott húzódó vagy-vagyra; e progresszió társadalmi és nemzeti szempontból konstruktív készségeire, egyidejűleg fogyatékosságainak bírálataira.

Éppen ezzel kapcsolatban volt időszerű a hazai forradalmi erők mindenkor szűkös bázisának történeti vizsgálata is. Révait mindig foglalkoztatta az az ellentmondás, ami a 48-as forradalom radikális szárnyának, Petőfi plebejus demokratizmusának viszonylagos elszigeteltsége, másfelől történelmi szerepének jelentősége közt fennállt. Történeti elemzése nemcsak a magyar 48-as radikalizmus ideológiai-politikai helyzetképét pontosították, hanem azt a magyar kommunista pártot is segítették, amelynek a 30-as, 40-es években ugyancsak szűk volt a bázisa, de amelynek politikai erejét a magyar munkásosztály érdekeinek következetes képviselője, marxista—leninista ideológiája és proletárinternacionalizmusa növelte.

Révai József társadalompolitikai tanulmányai ezekkel az elemzésekkel nemcsak a múlt történelmi helyzetképeit pontosították, de az antifasiszta népfrejtőpolitikát is tükrözték, azt segítették, és az 1945 utáni, szükségképpen vitázó szövetségi politikát is gyakorlatilag előlegezték.

S hadd oszlassunk el, éppen a magyar történelmi sajátosságok feltárásának méltatása kapcsán egy látszatot is: Révai József elsősorban politikus, nem pedig irodalomtörténész volt. Így van ez akkor is, ha a marxista irodalomtudomány méltán épít tanulmányaira, merít eredményeiből. Hogy Révai társadalompolitikai érdekű mondanivalóját igen nagy mértékben irodalmi, az irodalommal — mindenekelőtt a magyar lírával — valamilyen módon összefüggő tanulmányokban fogalmazta meg, az csak a magyar fejlődési sajátosságokra érzékeny szellemére vall. Hiszen — ahogyan éppen ő mutatott rá — a magyar fejlődés sajátosságával függött össze az irodalom, mindenekelőtt a líra szerepének társadalmi, politikai tartalmakkal való telítődése. Az irodalom ezért kínál végső soron politikai szándékainak érvényrejuttatásához alkalmas terepet, egyben olyan széles ismert közeget, ami agitatív céljainak is megfelelt. Tanulmányainak elvi jelentőségét mindezek alapján úgy is összegezhetnénk: messzemenően hozzájárultak annak reprezentálásához és megértetéséhez, hogy a kommunista politika, a munkásosztály politikája — nemzeti politika. Révai maga időszerű összefüggésben így írt erről: „A fasizmus elleni harc, a fasiszta háborús uszítók nemzeti demogógiájának leálcázása azt követeli tőlünk, hogy a magyar nemzeti múlt nagy cselekedeteit és eseményeit, amelyek az emberi haladás ügyét szolgálták, megtanuljuk saját múltunknak érezni.” Tanulmányai ilyen összefüggésben kifejezték, hogy a történelmileg fiatal munkásosztály a maga új tartalmú társadalmi vezetőszerével egyszersmind a nemzeti hagyomány örökségét is vállalja. Tanulmányai sokban úttörő jelentőségű bizonyítékai annak, hogy a munkásosztály, a kommunisták politikája nemcsak szembefordul az uralkodó osztályok nacionalizmusával vagy nemzeti nihilizmusával, hanem önnön osztálycéljaiért küzdve messzemenően támaszkodik a nemzeti örökség forradalmi és haladó hagyományaira, és vállalja a múlt terhes örökségből adódó tanulságok történelmi érdekű levonását is.

*

Tanulmányainak marxista logikája annak a történelemnek volt a logikája, amely a fasizmus vereségéhez, a Vörös Hadsereg győzelméhez, hazánk felszabadulásához, s ezzel a népi demokratikus átalakulás lehetőségéhez vezetett. A felszabadulást közvetlenül követő években, Lukács György mellett, Révai szellemi kisugárzása volt —

főként az értelmiségre — a legnagyobb. Éppen azért lehetett az, mert széles körben ismertté vált tanulmányainak szelleme változatlan időszerűséggel most már a reakcióval leszámoló, a progresszió erőit vitázva is összefogó magyar demokrácia erősödését s ezzel a népi demokratikus fordulat előkészítését támogatta.

Tanulmányai ez időben nemzedékeket tanítottak arra, hogy marxizmus és magyarság, munkásszótály és nemzet, történelmi múlt és jövő hogyan függnek össze; egységükért milyen harcot, kikkel és hogyan kell vívni. Tőle — igen nagy hatásfokkal tőle is — tanultuk, hogyan kell és milyen színvonalon lehet társadalmi és ideológiai folyamatokat egymásra vonatkoztatni; emberi, költői magatartásokat, a nagy költészetek esztétikai jellemzőit is társadalompolitikai összefüggésekből eredeztetni s tanultuk meg azt is, mi az irodalom, a költészet értelmes, tartalmas cselekvő hivatása, emberi, társadalmi szerepe. A politikát, ideológiát és művészetet szüntelenül és a társadalmi cselekvés jegyében egymásra vonatkozó kommunista magatartás emberi-szellemi példáját tanultuk tőle.

Más összefüggésekben, ezért más mércével és más konzekvenciákkal kell mérni tevékenységét attól kezdve, hogy személyes tevékenysége a fordulat évétől a proletárdiktatúra szervezett mechanizmusának egészébe épült. Nem itt az alkalma annak, hogy ezt a személyiség és politikai helyzet bonyolult kölcsönhatását felvető kérdést taglaljuk. Csupán annyit: Révai József személy szerint is részese volt mindannak az eredménynek, amit az 50-es évek elején a lenini kulturális forradalom, általában a szocializmus megalapozása terén társadalmunk elért, s amelyek a szocializmus hazai építése folytonosságának szerves részét képezik. De részese, szellemi és gyakorlati támogatója volt azoknak a kulturális-politikai és politikai torzításoknak is, amelyek idegenek a szocializmustól s amelyeknek ezért nincs és nem lehet folytonossága az építőmunkában. Igaz, voltak kísérletei, amelyekkel káros tendenciákat korlátozni kívánt, de azokat másfelől maga is segített világra hozni. Igaz: megnyilatkozásainak mindig szellemi rangja volt, de ez nem egyszer éppen a torzítások látszólagos hitelét növelte. 80. születésnapján, az iskolai névadás ünnepi hangulatában is a művének lényege iránti tisztelet kötelez ennek kimondására. De ezen túlmenően az is, hogy tudatosítsuk: a személyes teljesítmények iránti elismerés sohasem szolgálhat ürügyül súlyos, a személyénél messze tágabb irányú politikai torzítások rehabilitálására. Ahogyan Révai József az 50-es évek végére korigálta korábbi József Attila-képét, ahogyan — az egyidejű társadalompolitikai tanulságoktól aligha függetlenül — egyértelműen rajzolta ki a magyar forradalmi költészet Petőfi—Ady—József Attila-vonulatát, és vonta vissza Bartókkal szembeni fenntartásait — arra enged következtetni: Ő maga is megkezdte műve folytonosságának önkritikán is alapuló kiépítését.

Iskola veszi fel Révai József nevét — tegyük hozzá: nem véletlenül *szegedi* iskola. Révai József műve az egész magyar munkásszorgalomé, de különösen erős szájak kötötték Szegedhez, annak népéhez. Nemcsak, mert a 20-as évek közepén illegális pártszervező munkája során járt itt, s nemcsak, mert a 30-as évek elején a szegedi Csillag-börtön celláját nemesítette alkotóműhellyé, hanem mindenekelőtt, mert 1944 végén a felszabadult Szegeden kezdte meg szervező munkáját „a magyar újjászületésért, a hazaáruló reakció ellen, a dolgozó nép egységéért”; kezdte meg a kommunisták és szövetségeseik mozgósítását s hozta létre Erdei Ferenc és Balogh páter közreműködésével a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front lapját, a Délmagyarországot, amelynek egy ideig Ő volt szellemi vezetője. A kötelesség rövidesen elszólitotta ugyan, de 1958-ig volt Szeged országgyűlési képviselője, ide kötötték őt József Attila-kutatásai is s az itt töltött idők életreszóló emlékei. „Az itt töltött hetek és hónapok — ahogyan maga írta — összeforrasztottak Szeged népével.”

Szeged méltán büszke lehet erre a kapcsolatra s hogy az is, mutatja, hogy egy iskoláját róla nevezi el. Nemes, tartalmas és tanulságos hagyomány őrzését vállalja ezzel a város és vállalja az iskola.

Tiszta szívből kívánom nektek, fiatal barátaim, kedves tanulók, hogy a magatok mai és holnapi hasznára, szocialista társadalmunk jelenének és jövőjének gyarapítására becsülettel ápoljátok ezt a rátok bízott örökséget.